

АСПЕКТИ УЈЕДИЊЕЊА ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ 1918. ГОДИНЕ

Апстракт: Као међународно призната држава и чланица Антанте, са својим монархом и Владом, Црна Гора је нарочито током друге половине Првог свјетског рата била укључена у процес српског и југословенског уједињења. Она у разним питањима није успјела да обезбиди унутрашњи консензус у склопу општег процеса уједињења. Немање унутрашњег консензуса довело је у моменту самог уједињења, припрема и одржавања Скупштине у Подгорици 1918. године, до јасне поларизације у Црној Гори. Та поларизација је у садашњици плод грубих манипулација одређеног броја историчара и публициста, у корелацији са савременим друштвеним и државним процесима у њој. Ови аспекти тичу се проблематике националног идентитета и демократских карактеристика, као и црквеног идентитета. Доводе до сљедећих дилема: да ли је уједињењем са Србијом избрисан национални идентитет; да ли је у моменту уједињења Црна Гора била окупирана од савезничких трупа да би се извршило уједињење са Србијом; да ли је Скупштина одржана у Подгорици имала уставни и демократски легитимитет и легалитет; да ли је процесом уједињења извршено и насилно унифицирање Православне Цркве у Црној Гори у обновљену Српску Православну Цркву?

Кључне ријечи: Црна Гора, Србија, уједињење, аспекти, демократија.

Глобални аспект уједињења Црне Горе са Србијом и осталим југословенским покрајинама

Идеја уједињења Црне Горе са Србијом и осталим српским покрајинама имала је у Црној Гори дубоку и утемељену генезу. Штавише, она је у Црној Гори и дужа, с обзиром на то да је Црна Гора своје елементе државности почела градити још од почетка XVIII вијека. У спољној политици и државничкој концепцији књаза Николе Петровића могу се разликовати три фазе. Прва је до 1903. године, тј. до окончања владавине династије Обреновић. Тада је он као несумњиви руски експонент на Балкану гајио озбиљну амбицију да у одређеном тренутку превирања на Балкану постане српски, па чак и југословенски владалац. Поспјешавању његове амбиције допринијела је углавном биолошка танкост посљедња три Обреновића, као и њихови

¹ oss@t-com.me

унутрашњи и спољњи политички неуспјеси. Промјена на престолу у Србији 1903. године, која није била само обичног династичког карактера, него и велики унутрашњи и спољно-политички заокрет Србије, исту ставља у први план као лидера српског и југословенског уједињења. Књаз Никола се од тада бави, неријетко и ситним калкулацијама како би парирао Србији, и колико-толико за себе и своју државу обезбиједио равноправан положај у трци за улогу српског Пијемонта. У том смислу схваћено је и његово проглашење за краља Црне Горе за Краљевину крајем августа 1910. године, пригодном обилежавања пет деценија његове владавине. Од почетка XX вијека у Црној Гори долази и до заоштравања политичких супротности, јер са доношењем Устава 1905. године у њој почиње да се заоштрава политички живот, истина ни из далека тако квалитетан као у Србији или другим југословенским покрајинама, и оптерећен владаревим апсолутизмом. Од увођења уставног стања, политички живот у Црној Гори представља комбинацију борбе против владаревог апсолутизма са ујединитељским радом. Балкански ратови су показали да Црна Гора таква каква је била: територијално мала, малољудна, без универзитета и индустрије, са племенски организованом војском не може на себе преузети улогу српског Пијемонта. Од тог периода краљ Никола нема државну концепцију. Суочен са јаким покретом за уједињење у Црној Гори, пред почетак Првог свјетског рата, и током његове прве фазе, он је заправо водио сопствену политику очувања личног и династичког интегритета. То је трећа и посљедња фаза његове политичке и државне биографије, која ће се наставити до његове детронизације и краја живота.

Свакако да не треба идеализовати ни улогу Србије у процесу уједињења од почетка XX вијека, а нарочито у конкретном процесу од почетка Првог свјетског рата. Србија се јесте руководила општим српским идеалима уједињења, уосталом као и Црна Гора и краљ Никола, али треба схватити да су ипак постојале двије српске државе, двије династије и два монарха, који су имали сопствене и сепаратне интересе. У политичком животу Црне Горе и јавном мњењу, очигледно је у доба пред Први свјетски рат ујединитељска воља већ била доминантна и незаобилазна. На другој редовној сједници Црногорске Народне Скупштине, одржаној на Цетињу 31. јануара 1914. године, прочитано је неколико телеграма поздрава и честитки поводом њеног рада. Тако су поп Вуко Чејовић и Никола Ивановић из Куча, поздравним телеграмом честитали рад Скупштине „за опште српске интересе”. Зарија Кркелјић из Лутова у Братоножићима, и Мирко Нелевић из Куча, су у свом телеграму сматрали да „саједињено и ослобођено Српство“ полаже велике наде у рад ове Скупштине. (Стенографске биљешке о раду Црногорске Народне Скупштине сазване у редован сазив 15. јануара 1914, Цетиње, 1915, стр. 47) .

Књаз (краљ) Никола Петровић је у уставном периоду почетком сваке године пред посланицима Црногорске Народне Скупштине излагао Прије-

стону бесједу. Посланицу су потом реаговали на ту Бесједу својом Адресом. То је учињено и 10. фебруара 1914. године када је прочитан Приједлог Адресе. То је било вријеме послје успјеха Црне Горе у Балканским ратовима, те су се на њега осврнули и посланици, и навели да су постигнути „за све Српство“. Даље се наводи, да је краљу Николи, Црној Гори и „цијелом Српству“ отргнут Скадар, који се третира као „српска пријестоница“ и „српска дофенија“. (Ибид: 150- 152) .

Коментаришући Приједлог Адресе Скупштине краљу Николи, на истој сједници, др Секула Дрљевић је затражио формирање економске, царинске и војне уније између Црне Горе и Србије. (Ибид: 158-168) . Коментаришући излагање Дрљевића, посланик Саво Вулетић је рекао да је „99, 90 % народа у Србији и Црној Гори за ову идеју“, и да „тако Срби осигурају своју националну и државну егзистенцију“. (Ибид: 174) Дрљевићево излагање односило се и на питање разграничења Црне Горе и Србије послје Балканских ратова. То је искористио ондашњи предсједник Владе сердар Јанко Вукотић, који се у својој реплици зачудио како Дрљевић „као велики Србин“, може о томе да говори, и зар по том питању може бити неспоразума? (Ибид: 176) На то је реаговао Дрљевић, казавши да је Вукотићева Влада прокламовала чак и јединство „народносно“ Срба и Хрвата, и завршио питањем: „зар има права говорити о братству Србијанаца и Црногораца када смо сви ми Срби? Зар нијесмо са Србијанцима један народ?“ (Ибид: 184) .

Како је већ наглашено, Балкански ратови су дефинитивно показали да Црна Гора на себе не може преузети улогу српског Пијемонта. Одмах послје њих, краљ Никола је отпочео политику калкулација у покушају да омете убрзани процес уједињења Црне Горе са Србијом, тим прије, што је његов дотадашњи покровитељ – Русија, жељела стварање једне јаке јужнословенске државе. Црна Гора и њена династија тако су постали баласт за српско и југословенско уједињење. Русија је из сентименталних разлога већ од тада тражила безболан начин како да се отараси краља Николе.

Свјестан чињенице да се његова држава не може мјерити са Србијом, као и намјера Русије, а исто тако суочен са наглим јачањем покрета за уједињење са Србијом у сопственој држави, краљ Никола је као један од политичких маневара и обезбјеђења својих личних и династичких интереса покушао склапање уније са Србијом. Један од тада његових повјерљивих људи – министар др Секула Дрљевић, отпочео је по инструкцијама краља Николе преговоре са србијанском Владом о склапању уније. Радило се заправо о конфедерацији Црне Горе и Србије, у којој би биле заједничке спољна политика, војска и спољње финансије. Суштински, оваквим савезом, унијом, конфедерацијом, или како год то било дефинисано, Србија није имала ништа битније да добије, сем излаза на море. План краља Николе је био да овак-

вим политичким маневром искористи ресурсе Србије, а да остане на власти у Црној Гори, попут каквог аутономног феудалца. Ови преговори вођени у првој половини 1914. године завршили су неуспјехом. И србијанска Влада је била опрезна и не нарочитио одушевљена овом идејом. Ову унију Дрљевић је сматрао као велику могућност напретка обје српске државе, те „ширења и спајања српских краљевина и нужном наградом крвавих ратних напора српског народа.” (Дрљевић 1914: 24) Тако је из неколико Дрљевићевих скупштинских говора, и накнадно формулисаних ставова објављена и његова брошура у првој половини 1914. године.

Пошто је извршен Сарајевски атентат, а нарочито послије објаве рата Србији од стране Аустроугарске, јавно мњење у Црној Гори је било врло антиаустројски расположено. То је потврдило ванредно засиједање Црногорске Народне Скупштине на Цетињу. На самом засиједању Скупштине, њен предсједник Мило Дожић је рекао: „Састајемо се у добар час за све нас, састанак прије одређенога изазван је изванредним догађајима. Аустрија која не може прегорети скорашње славне српске побједи, подигла се да смрви Србију и српски народ. Наш народ обије српске краљевине одмах је схватио ову опасност. Он је навикао да се вазда сједињава око ова два важна државна стожера, а особито од како је Косово освећено и тијем занавијек извршено наше јединство”.

Посланик Јанко Тошковић је даље казао: „Наш вјековни непријатељ, други Азијат, само у другачијем облику – Аустрија, хоће да нам приреди друго Косово. Нема те српске и словенске душе која, знајући да је наш драги српски Београд већ у огњу, не би сада полетјела у свети бој. Тражим да краљевска Влада одмах објави рат Аустрији. Тражим да се с мјеста похита браћи у помоћ, или друго Косово или српско уједињење (дуготрајно пљескање и клицање)”.

Један од надахнутијих говора, одржао је др Секула Дрљевић, који је рекао: „Држати данас велике говоре, значило би вријеђати светињу овога момента. Давати изјаве о солидарности са Србијом значило би вријеђати јединство српских Краљевина, јединство одбране српских интереса. Монархија не напада само Србију, већ преко ње напада уједињење српских земаља у једну српску државу... Жалим само што право није створило такву одредбу, да објава рата Србији, одмах повлачи за собом и објаву рата од стране Црне Горе. Али обје су српске Краљевине сада једно, и црногорски народ извршиће своју дужност, жртвујући све за отаџбину, за спас и уједињење Српства (бурно и дуготрајно клицање)”.

(Из Скупштине, *Вјесник*, бр. 48, 19. август 1914, 2)

Дана 28. јула 1914. године објављен је Србији рат од стране Аустроугарске. Краљ Никола је у ванредном броју „Гласа Црногорца“ обја-

вио проглас о мобилизацији црногорске војске. Аустроугарски војни аташе на Цетињу – мајор Густав Хубка, је у својим успоменама касније записао: „Краљев указ о мобилизацији у првом реду је објављен да би се умирило великосрпско расположење једног дијела народа” (Хубка 1931: 40).

Ванредна сједница Владе Краљевине Црне Горе одржана је у вечерњим часовима 24. јула 1914. године. Сједници је присуствовао краљ Никола, пошто је председник био у иностранству. Расправљало се о питању какав ће бити став Црне Горе уколико Аустроугарска нападне Србију, послије њеног негативног одговора на аустроугарски ултиматум. Послије сједнице, телеграфски је одговорено Влади Србије: „Тешко је ријешити какав одговор да се дадне Аустрији. Наше би мишљење било да се послуша савјет Русије. У сваком случају кажите господину Пашићу, да нам је добро и зло заједничко са Србијом. Њена судбина и наша је” (Фонд Министарство иностраних дјела: 4231). У истом смислу српски посланик на Цетињу, Михаило Гавриловић консултовао је црногорског министра спољних послова Петра Пламенца, који му је одговорио: „Србија може да рачуна на братску и неограничену помоћ Црне Горе, како у овом судбоносном часу за српски народ, тако и у сваком другом” (Дневник Риста Поповића: 124).

Аспекти уједињења Црне Горе и Србије у другој половини Првог свјетског рата

Током јануара 1916. године аустроугарске трупе запосјеле су Црну Гору. Краљ Никола је прије тога напустио земљу. Отишао је из свог двора на Крушевцу у Подгорици за Скадар, а потом за Сан Ђовани Ди Медиа. Одатле је транзитно прошао кроз Италију и дошао у Француску. Као коначну дестинацију одабрао је Неји код Париза, гдје је почела да ради црногорска Влада у избјеглиштву, која је од савезника и даље призната као легитимна црногорска Влада. Међутим, у моменту запосиједања Црне Горе од аустроугарских трупа, краљ Никола је покушао направити политички маневар и према савезницима и према Аустроугарској. Формално је са председником Владе Лазаром Мијушковићем напустио Црну Гору и отишао код савезника. У земљи је међутим оставио свог средњег сина принца Мирка са три министра: др Секулом Дрљевићем, Ристом Поповићем и Радомиром Вешовићем. По наређењу министра војног Радомира Вешовића, начелник Врховне команде црногорске војске сердар Јанко Вукотић распустио је црногорску војску кућама, са образложењем у прогласу да од тога момента више не постоји војска, него само народ. Ова група министара са принцом Мирком у историографији се најчешће назива „крња Влада“. По усменим упутствима краља Николе она је најприје покушала да преговара са Аустроугарском о

условима мира, па чак генерално и о сепаратном миру Црне Горе ван Антанте, што су аустроугарски представници хладно одбили, јер им та варијанта више није требала, с обзиром на то да су покорили Црну Гору. Тиме је план краља Николе о потписивању сепаратног мира са Централним силама пропао, а „крањој Влади“ је преостало само да потпише капитулацију Црне Горе, након чега је престала да постоји. У Црној Гори је успостављен војни окупациони систем, оличен у Генералном војном гувернерству, а сви црногорски органи власти су распуштени.

Идеја уједињења Црне Горе са Србијом и осталим југословенским покрајинама, од тада се може пратити у три основна правца: оном у окупираној Црној Гори, оном у заробљеничким и интернирским логорима гдје су боравили Црногорци, те у раду Црногорског одбора за народно уједињење. У самој Црној Гори идеја је имала стихијски и спонтани карактер, и везивала се углавном за неке агитације комитских група. Разлог за то био је у чињеници што су аустроугарске окупационе власти због развитка комитског покрета и бојазни од масовног устанка, интернирале већину црногорских официра и интелектуалаца. Приликом прославе Савиндана у Пишчу у Пиви 1918. године, поред народа на збор су дошли и комити. Уз опште одобравање народа, изјаснили су се за уједињење Црне Горе и Србије, а комита-калуђер Јефтимије Гломазић, служио је службу посвећену краљу Петру Карађорђевићу и уједињењу. Истог дана, група комита на челу са Бошком Бојовићем и Николом Вучуровићем, дошла је у село Врела код Жабљака. На школској свечаности Вучуровић је одржао говор у прилог уједињења. Комити су пјевали српску химну, и узвикивали: „Живио краљ Петар! Живјела Србија! Живјела српска војска!” Комити су скинули слику краља Николе и газили по њој (Фонд Вуксана Минића: 21). Иначе, аустроугарске власти су дјелимично у Црној Гори обновили школски систем, али по њиховим школским програмима. У школама и ван њих уопште нијесу забрањивале истицање слика краља Николе, нити помињање његовог имена приликом богослужења у црквама. Као гест добре воље, већ од друге половине 1917. године, у неколико контингента, из неколико логора, пустиле су групе Црногораца да се врате кућама. Радило се махом о старијим и болесним лицима, мада је било и других. Међу њима пуштен је и сердар Јанко Вукотић. Иначе, црногорски митрополит Митрофан Бан активно је колаборирао са аустроугарским окупаторским органима. (*Cetinjske novine*: кроз серију бројева у другој половини 1917. и 1918. године).

На збору комита одржаном 10. јула 1918. године у Добриловини у долини Таре, између Мојковца и Жабљака, изабран је и одбор. Он је требало да припреми резолуцију. Текст је написао ђак-комита Радојица Никчевић, и у његовој првој тачки стоји: „Да се продужи борба противу окупатора до коначног истјеривања из земље и уједињења Србије и Црне Горе под

династијом Карађорђевића” (Фонд Вуксана Минића: 42). Интересантно је напоменути, да је послје уједињења и слома Божићне буне, Радојица Ничевић постао један од најзначајнијих вођа зеленашких комита у Црној Гори. По предаји, осуђен је дугогодишњу затворску казну. Живот је окончао у марту 1942. године као четнички командант.

Због ранијих одуговлачења да конкретно преговара о уједињењу, и разумљивих политичких потеза, којима је настојао да заштити свој и интерес своје династије, Србија је у другој фази Првог свјетског рата настојала да изолује краља Николу и његове представнике из процеса уједињења. Српска Влада заправо прекида све значајније контакте са нејском Владом краља Николе. Настоји да онемогући и његове контакте са Југословенским одбором, а такође и да му онемогући уплив и утицај код руске Владе (до бољшевичке револуције). Она подгријава и сумње западних савезника у лојалност краља Николе Антанти, због његове двојне и тајанствене политике према Аустроугарској крајем 1915. и почетком 1916. године. Политика званичне Србије окреће се у другом смјеру. Она настоји да нађе пандан краљу Николи и његовој Влади из саме Црне Горе, тј. да те групације у процесу уједињења представљају Црну Гору а не он. Званична Србија стога улогу Црне Горе у процесу уједињења настоји да подведе под своје унутрашње, тј. српско питање. У том циљу она најприје преко свог Црногорског одељења које се формира у оквиру Министарства иностраних дела, настоји да врши пропаганду за уједињење, и антипропаганду краља Николе и његове нејске Владе. У овом одељењу били су углавном дисиденти режима краља Николе из предратног периода, који су боравили у Србији, а знатан број њих добио је и српско држављанство. Реално, они нијесу имали већег уплива у народу, јер су отишли из Црне Горе, и практично своју животну егзистенцију везали за Србију још у предратном периоду. Но, били су ипак у Црној Гори синоним борбе против краљевог апсолутизма.

Тако су: др Михаило Вукчевић, Пуниша Рачић и Смаил Феровић 3. августа 1916. године упутили неку врсту меморандума предсједнику Владе Николи Пашићу у Солун. Они су сматрали да у Црну Гору још током њеног ослобођења од аустроугарског окупатора, треба да уђе један контингент Црногораца, који су били на Солунском фронту у оквиру српске војске, и који би на миран начин пропагирани уједињење. Ипак, предвиђали су и насилно дјеловање, уколико би се у Црну Гору вратио краљ Никола са својим присталицама, тј. њихово хапшење и интернирање. Послије овога, у обје солуције, у Црну Гору су требале да уђу српске трупе. (Фонд Министарство иностраних дела: документ 2/ 1916).

Јован Ђоновић и Тодор Божовић су 16. августа 1916. године поднијели предлог Пашићу, у коме су поред осталог написали: „Сматрамо да је

за будућу српску државу најкорисније извести потпуно унифицирање Црне Горе са Србијом, не остављајући никакве локалне аутономије, нити ма какву функцију династији Петровић” (Ибид: документ 3/ 1916, 3). Јован Ђонович је између два свјетска рата био члан Републиканске странке, и једно вријеме посланик у парламенту. Касније је био југословенски посланик у Тирани, а у току Другог свјетског рата огорчени антикомуниста, и високи чиновник избјегличке Владе у Лондону.

Међутим, српска Влада је знала да је тзв. Црногорско одељење при њеном Министарству унутрашњих дела ограничено на мањи број људи, који у предратном периоду нијесу имали велики политички утицај у Црној Гори, и практично усљед свога дисидентства нијесу ни живјели у њој. Стога она настоји да врбује црногорске политичаре и високе државне чиновнике из саме околине краља Николе, и од њих оформи јак центар за пропагирање уједињења. Тако је почетком марта 1917. године у Паризу Андрија Радовић основао Црногорски одбор за народно уједињење. Недуго прије тога, он је поднио оставку краљу Николи на мјесто председника нејиске Владе, и дефинитивно се са тим чином разишао са краљем Николом. Формални разлог оставке, било је одуговлачење краља Николе да се јасно изрази о идеји уједињења. Сједиште Одбора било је убрзо премјештено у Женеву, и ту је Одбор издавао лист „Уједињење“, који је активно, разумије се већ према свом називу, пропагирао уједињење Црне Горе са Србијом, али и југословенску идеју. Врло често, мета критике овог листа био је краљ Никола, и група углавном безначајних дворских људи око њега, који су чинили фиктивну нејиску Владу.

Суштина дјеловања Одбора, и уређивачке концепције листа „Уједињење“, може се видјети само по једној реченици, у броју од 18. маја 1917. године, а она гласи: „Уједињење српског народа је циљ свих наших крвавих напора; том су се мишљу заносили наши предци од кад је Ловћен био понос наш” (Народна мисао изнад свега, *Уједињење*, бр. 4, 18. мај 1917, 1). Овај лист је у броју од 29. септембра 1918. године, објавио меморандум Црногораца у САД упућен председнику те државе Вудро Вилсону, а у њему поред осталог пише: „Црна Гора је одувијек била колијевка српске слободе и њен барјак, развијен за ослобођење и уједињење, и није се никада завио од пропасти наше Царевине на Косову па све до 31. децембра 1915. године” (Ибид: Меморандум Црногораца председнику САД Вудро Вилсону, бр. 42, 29. Септембар 1918, 1).

Српска Влада је суштински са Црногорским одбором за народно уједињење постигла оно што је хтјела. Уз њену помоћ, како дипломатску, тако и новчану, Одбор је развио живу активност међу Црногорцима који су били по савезничким државама, у САД, а нарочито у интернацији. Како је већ

наглашено, аустроугарске власти су из бојазни од масовног устанка од средине 1916. године интернирале већину црногорских официра и државних чиновника. Број интернираних стално се повећавао услед аустроугарских репресалија у самој Црној Гори због комитских акција. У интернирским логорима Одбор је успио да развије своју активност, успоставио је везе и са Југословенским одбором. Тако су се у интернирским логорима развиле живе политичке агитације за уједињење. Суштински, идеју уједињења нико није спорио, само су се интернирци подијелили на присталице и противнике краља Николе. Подјела је имала и другачији карактер, за или против режима краља Николе.

Почетком априла 1918. године у логору Карлштајну, састављено је писмо- проглас, које је подржавало српско уједињење, и посредно критиковало краља Николу за издају. Писмо су редиговали: др Никола Шкеровић, др Секула Дрљевић и Марко Даковић. Посљедњи је у данима уједињења био вођа бјелаша у Црној Гори. Потписала га је група црногорских официра. То су били: командири (мајори): Блажо Божовић, Спасоје Лазаревић, Томан Лакић, Радоје Николић и Јован Вуксановић, као и капетан Бошко Бошковић. У писму се поред осталог каже: „Црногорац се вјековима поносио, за српску слободу и независност, и не презајући ни пред каквим опасностима, борио се за те идеале. Он је заслужио вијенац, мученика и вјечног борца за крст часни и слободу златну. То су традиције Срба- Црногорца. Ми би смо били недостојни синови наших отаца, ми би смо се покрили вјечним срамом, кад не би смо испунили до краја живота свету дужност према сјенима вјековних заточника слободе, према гробовима наших хероја, према нама самима, према нашој дјечи и српском племену кад не бисмо осигурали оно, по сто пута заслужено и поштовања достојно, мјесто у кругу уједињеног и ослобођеног Српства” (Шкеровић 1931: 290-291).

Аспекти уједињења из домена бјелашко- зеленашких подјела

Пробојем Солунског фронта и напредовањем српске војске у југословенске крајеве, тј. ослобођењем од аустроугарске власти створили су се услови за српско и југословенско уједињење. Иако је у Црној Гори српска војска имала малу улогу у њеном ослобођењу, оно је ипак дошло као посљедица глобалног слома Централних сила који је почео пробојем Солунског фронта. Одласком аустроугарских трупа из Црне Горе, и уласком српских и других савезничких трупа, створили су се услови за конкретну акцију по питању уједињења. Она се огледа у припремама за одржавање, самоодржавање, и посљедице Скупштине која се одржала у Подгорици, и која је оперативно имала задатак да уједињење спроведе у дјело.

Свјестан чињенице да долази до расплета догађаја, и да су га они дијелом претекли, краљ Никола и његова нејиска Влада су покушали да се укључе у процес уједињења. Међутим, и тада је краљ Никола тактизирао, и давао само декларативне ујединитељске пароле. Он није одустајао од личних калкулација. То се види у његовом прогласу Југословенима од 8. октобра 1918. године. У њему он поред осталог пише: „У нашој Црној Гори, добро знате, од давнина су живјели најбољи Срби и Југословени. Њихова прошлост, њихове муке и њихове борбе познате су цијелом свијету као и вама. Нема народа који је претрпио толике муке и јада у борби за драгу слободу“.

Браћо, са највишом заносом, радошћу и одушевљењем данас свечано изјављујем да желим – а увјерен сам да исту жељу има и сав мој вјерни народ у Црној Гори – да и наша мила Црна Гора буде саставни дио Југославије, да часно уђе у југословенску заједницу, као што је часно и до краја за њу ратовала и страдала. Желим, да се сложимо и братски уредимо у југословенску конфедерацију, у којој ће свако сачувати своја права, своју вјеру, уредбе и обичаје, и у којој нико неће смјети наметати првијенство већ да сви будемо једнаки у чедним њедрима мајке Југославије, те да свако братски и сложено ради на њену напретку и величини у друштву слободних и просвијећених народа” (Краљ Никола Петровић, Југословенима, *Глас Црногорца*, бр.56, 8. октобар 1918, 1).

Одмах послје ослобођења отпочеле су у Црној Гори политичке агитације за уједињење. Може се слободно рећи да је стање било конфузно. Очекивао се повратак интернираних официра и државних чиновника, али и са друге стране краља Николе и његових присталица из нејиске Владе. Без обзира на то, у Црној Гори је већ тада постојала квалитативна маса за политичка сучељавања око облика уједињења, било представљена у ултраујединитељима и противницима краља Николе, или са друге стране његовим присталицама, који су судбину уједињења усмјеравали према његовим прохтјевима и интересима. Свакако да је ујединитељски покрет био организован. Представљали су га млађи и политички агилнији људи, који су уз то имали и какву-такву војну и административну логистику малобројних српских трупа које су се тада стационирале у Црној Гори.

Првенствено на Цетињу, али и другим градовима, тада дјелује недефинисана политичка групација под називом „Омладина“. Она издаје серију прогласа и изводи низ манифестација у прилог уједињењу. Са друге стране, код присталица краља Николе, примјећује се извјесна конфузија и немање дуготрајнијег и концизнијег плана како политички дјеловати. Тако омладина Цетиња 1. новембра 1918. године издаје још један у серији прогласа, у коме поред осталог стоји: „Дан слободе је дошао. Српски народ од мора до мора слободан је. Црна Гора српска покрајина слободна је, захваљујући својој браћи која су прегарајући највише муке и патње донијела слободу. Сан наш,

наших предака, ускока и заточника српске мисли остварен је. Српски народ је слободан, Црна Гора придружена општем уједињењу српског народа, са уздигнутом главом улази у велику српску заједницу, а с њом заједно и југословенску... Данас смо потпуно слободни. Цео српски народ је слободан и Црна Гора дио раскомаданог Српства дочекала је час да са осталом браћом узвикне да је само у слози, у уједињењу нашег племена спас” (Браћо, Одбор организоване омладине за уједињење, 1. новембар 1918.) .

Одмах послје ослобођења, почеле су припреме за одржавање скупштине, која би прогласила уједињење. Иако се у првом времену није ни знало гдје ће и када бити одржана та скупштина, ни на који начин бирана, агитације по том послу су почеле. Скупови одржавани по Метохији и Андријевици, тумачени су као проглашење уједињења. Тако је 6. новембра од стране 23 угледна васојевићка првака потписан проглас, у коме је поред осталог наведено: „Метохија и обадвије васојевићке нахије...примиле идеју општега нашега уједињења и већ прогласиле уједињење Србије и Црне Горе. Браћо Црногорци, позивамо и вас као своје саотачественике да прихватите идеју народног уједињења као што су то већ учинили сви Срби, Хрвати и Словенци, и да прокламујете уједињење Србије и Црне Горе као што смо ми то сада учинили и тиме испунимо давнашњу српску жељу и завјетни сан наших предака” (Томић 1929: 25).

Приликом припрема за одржавање Скупштине у Подгорици, на Цетињу је од стране присталица безусловног уједињења почео да излази лист „Ново доба“. Радило се, слободно речено, о листу за једнократну политичку употребу, првенствено за ујединитељску агитацију, мада је имао и елемената привременог службеног гласника, и баналног огласника. Овај лист је у броју од 10. новембра изборе за Скупштину у Подгорици коментарисао овако: „Послије опште жеље цијелог српског народа и свих Југословена за уједињењем, српски народ у Црној Гори јасно је изразио жељу, да преко својих народних изабраника одреди будући државно- правни положај земље” (Избори за Скупштину, *Ново доба*, бр. 7, 10. новембар 1918, 1).

Како је већ назначено, избори за Скупштину у Подгорици десили су се у својеврсном персонално-политичком вакуму у Црној Гори. Већина интернираца, тј. друштвене елите официра, државних чиновника и интелектуалаца још је била на путу за повратак у Црну Гору. Може се слободно констатовати, да су процес избора за Скупштину у Подгорици и политичке агитације извеле другоразредне политичке личности. Исти лист је у броју од 17. новембра цитирао изјаву 450 црногорских официра, дату у Сарајеву, приликом повратка из интернације, у којој је поред осталог наведено: „2. Да је Црна Гора, као вјековни заштитник и поборник српског јединства и слободе, овај рат поздравила и повела са највећим одушевљењем и самопријегорије-

вањем са своје стране, те су оданошћу и радом и крвљу своје најбоље снаге, тај завјет достојно испунили и народ и војска Црне Горе” (Ибид, Изјава црногорских официра, бр. 15, 17. новембар 1918, 1).

Да су присталице безусловног уједињења – бјелаши, имале извјестан степен логистике у својим намјерама и радњама од стране српске војске у Црној Гори и Владе Србије то је неспорно. Бјелашима је била намјера да преко српских војних и цивилних органа онемогуће повратак у Црну Гору утицајнијих личности, које би могле омести припреме и извођење Скупштине у Подгорици. Тај процес везује се управо за повратак тих личности из интернације. Тако су у Загребу задржани 1. новембра војвода и дивизијар црногорске војске Ђуро Петровић (близак рођак краља Николе) и бригадир црногорске војске Милутин Вучинић. Исти случај био је и са бригадиром и последњим министром војним (капитулационим) бригадиром Радомиром Вешовићем. (Фонд 3: обр.32105) Вешовић је у Загребу обавио и дужи разговор са делегатом Врховне команде српске војске потпуковником Душаном Симовићем, у којем је понудио своје услуге у раду за уједињење по повратку у Црну Гору, али уз то и низ других услова. Војне власти нијесу са Вешовићем обављале никакав аранжман, јер су сматрале да то треба да уради Влада, и јер нијесу имале повјерења у њега. Начелник Врховне команде војвода Живојин Мишић наредио је команданту Друге армије у Сарајеву Степи Степановићу да се Вешовићу омете улазак у Црну Гору. По овом наређењу од 9. новембра, у Босанском Броду на путу за Загреб задржани су бригадири Јово Бећир и Јаков Јовановић, командири Стеван Радовић, Радован Радовић, Живко Никчевић и Владо Врбица, као и барјактари Марко Поповић и Марко Мартиновић. Како је Вешовић протестовао због овога, Мишић је Симовићу издао наређење да се Вешовић и Бећир упуте у Београд, а да се осталима омогући повратак у Црну Гору. (Ибид: обр. 32328 и 32659) .

Избори за Скупштину у Подгорици су отпочели. На агитационом скупу на Цетињу присталице бјелаша су овацијама поздравиле своје кандидате, а лармом и виком представнике зеленаша. Без обзира на то, један од говорника из редова зеленаша је рекао: „И ја сам, односно ми, за уједињење, али условно уједињење, да Црна Гора улази у уједињење Југославије као самостална краљевина; онако како ће да уђе и Србија и друге покрајине, и онда ће Југославија у заједници дати облик новој држави” (ф. 39, Дневник Вукашина Божовића: 56). Један од бјелашких вођа – Алекса Матановић је у својој полумемоарској књизи о уједињењу забиљежио да ни бивши министар Јован С. Пламенац није био противу уједињења. На једном скупу одмах послје ослобођења на Цетињу, узео је ријеч, те: „ни он није заузео неки став против уједињења. Само се оградио неслагањем са формом провођења његова” (Матановић 1940: 24) .

Да суштински између бјелаша и зеленаша није било разлике у глобалној идеји уједињења говори и још неколико података. Засиједању Скупштине у Подгорици послат је Проглас 250 пуноправних гласача Цетиња, који су се жалили на изборну процедуру. Они су у прогласу навели: „Ми смо за Југославију. Облик те велике и заједничке Југославије одредиће Југословенска конституанта састављена вољом народа изабраних представника свију југословенских покрајина. Ми смо за то да у Југославију уђу Црна Гора и Србија братски руку под руку и равноправно” (Проглас: док. бр. IV1- 2(18) .

Приликом одржавања Скупштине у Подгорици, на сједници од 23. новембра повела се полемика о легалности избора на Цетињу, пошто су бирачи Цеклинско-добрске капетаније уложили жалбу, јер су по њиховим тврдњама гласала лица која нијесу била на бирачком списку на Цетињу. Поводом тога, група кандидата са листе на зеленом папиру (зеленаша) напустила је скуп. Њихови противници са бијеле листе (бјелаша) тврдили су да су то зеленаши учинили, јер су видјели да неће имати већину на изборима. Бјалашки посланик из Мартинићке капетаније – Марко Савићевић, прозвао је поводом ове расправе зеленашког посланика са Цетиња Алексу Мартиновића тврдећи: „Алекса Мартиновић приговара верификационом одбору што је навео у извјештају да је он са дружином напустио биралиште зато што је био у мањини и наводи сасвим други разлог, међутим, тачно је да је баш стога напустио салу са друштвом то што је то друга партија која је противу нашег великог идеала”. Алекса Мартиновић му је на то одговорио: „Што господин Савићевић тврди да на Цетињу има партија па чак и таквих, које су противу нашег великог идеала – циља није тачно. Као Цетињанин свечано изјављујем таквих не постоји и не може постојати... Нема партија – сви смо једног начела. Наше бирачке борбе не могу се узети као партијске подјеле” (Фонд Подгоричка Скупштина: Записници).

Један од најагилнијих поборника уједињења и организовања Скупштине у Подгорици и њен посланик био је Љубомир Бакић, родом из Васојевића. Исти је раније био министар и високи чиновник Краљевине Црне Горе. О дилеми уједињења он је недуго послје њега 1920. године записао: „Питање није ни могло бити постављено ни од кога, који познаваше прошлост Црногораца и садашњу душу њихову: хоће ли они или не јединство са својом браћом у Србији и оним другим српским крајевима. Могло је бити ријечи само о томе у којој форми да се чује и види воља народна, и то бијаше поглавито потребно ради свијета осталог... Како је који крај ослобађан од непријатеља, тако је одмах чинио изјаве о потпуном јединству са Србијом и разумије се са осталим Србима... Резултат је показао да су сви једнако мислили и радили” (Ибид, Фасцикла 145: 16).

Да заправо у Црној Гори није било дилеме око уједињења, већ само око његове форме и положаја Црне Горе у новој држави свједочи и још један извор. Када је избила Божићна буна, зеленашки одреди су блокирали Цетиње. Штаб устаничких одреда у селу Бајицама код Цетиња, послао је неку врсту ултиматума пуковнику Драгутину Милутиновићу, команданту Јадранских трупа, и Извршном одбору Скупштине у Подгорици (некој врсти привремене црногорске владе). Писмо је потписао капетан Крсто Поповић. У штаб пуковника Милутиновића однијели су га 23. децембра (по старом календару) капетан Ђуро Драшковић и поручник Мирко Грујичић. У другој тачки овог писма стоји: „Ми смо сви сложни да Црна Гора уђе пуноправна са осталим покрајинама у једну велику југословенску државу, без икаквих унутрашњих граница, облик владавине остављамо да ријеши пуноправно изабрана скупштина свих Југословена (Конституанта) чему ћемо се срдечно поклонити” (Фонд Команда Јадранских трупа: документ 734).

Ради сагледавања аспеката уједињења из домена бјелашко-зеленашких подјела, занимљиво је третирати и личност Јована С. Пламенца. Исти је у вријеме Краљевине Црне Горе био високи државни чиновник и министар. По развоју догађаја последице одлука Скупштине у Подгорици, а на основу доступних извора, може се са правом сматрати да је он био иницијатор и сива еминенција тзв. Божићне буне. Ноћ уочи почетка побуњеничких акција побјегао је из Црне Горе за Албанију у Медову, а одатле у Италију, гдје се повезао са краљем Николом. Касније је био предсједник црногорске емигрантске Владе у Италији. По пропању црногорске емиграције по Рапалском уговору, борао је у више европских држава, а доспио је и до САД, у намјери да се ту повеже са црногорском емиграцијом. Како је током година постало јасно да је црногорско државно питање стављено ад акта, а нова држава Краљевина СХС призната, Пламенац се 1926. године вратио у земљу у Београд. Није међутим кривично гоњен, него му је убрзо дат положај министра-резидента у Прагу, након чега је пензионисан са министарском пензијом. Тиме је нова југословенска држава хтјела да покаже да је за њу тзв. црногорско питање стављено ад акта, и да је заборавила на те подјеле.

Јован Пламенац је 30. октобра 1926. године саслушан у Београду од Првостепеног суда, гдје је дао подужу изјаву о својим активностима након напуштања Црне Горе пред Божићну буну. У том саслушању он је поред осталог изјавио: „Стална историјска жеља народа Црне Горе, је била да се подигне велико и уједињено Српство. Никада нисам замишљао Српство без Србије откад је она ускрела као слободна држава. У том великом циљу народ је Црне Горе кроз векове пролевао своју драгоцену крв и при томе давао је највеће жртве и то у великој мери да му се читав свет дивио. Те исте осећаје, те исте погледе и жеље исповедали су његови први синови и на њима радили у свим периодима историје Црне Горе.

Сви ми, било да смо били на престољу, или у колиби, били смо за народно и државно уједињење и у часу, када су пале Централне силе – у години 1918. Само, што су једни сматрали да се то има спровести једним путем, док су други говорили да то треба извршити другим путем“ (Легат др Пера Шоћа: предмет 21/ 2).

Аспекти уједињења Црне Горе и Србије из домена црквеног питања

Уједињење Црне Горе и Србије, а преко њих и осталих српских и југословенских покрајина, довели су у ситуацију да се и Црква у Краљевини Црној Гори одреди по два питања: државно-политичком, и чисто црквено канонском. Ова два питања су у значајној мјери повезана, јер да није било овог првог, не би било ни овог другог. Послије неколико озбиљних организационих и законских реформи почетком XX вијека, као и чињенице да се Црна Гора послије Првог Балканског рата још више територијално проширила, Црква у Црној Гори је у Први свјетски рат ушла са три Епархије: Цетињском, Захумско-рашком и Пећком. Цетињска и Пећка су имале статус Митрополија, а Захумско-рашка Епископије. Митрополит цетињски или црногорски Митрофан Бан био је предсједник Светог Синода Православне Цркве у Краљевини Црној Гори, а имао је звање и архиепископа цетињског. Сједиште Захумско-рашке Епархије било је у манастиру Острогу (епоскоп Кирил Митровић), а новоосноване (послије Првог Балканског рата) Пећке Митрополије у Пећи (митрополит Гаврило Дожић).

Може се рећи да су архијереји и клер Православне Цркве у Црној Гори готово у апсолутној већини подржали уједињење као политички чин, а самим тим и легалитет и одлуке Скупштине у Подгорици. Истина, постојало је неколико појединаца, који се у каснијим догађајима могу сматрати само као присталице краља Николе и ништа више. Но, и том погледу њихова активност је врло брзо замрла. Сам митрополит Митрофан Бан послао је телеграм честитке поводом почетка рада Скупштине у Подгорици 12. новембра 1918. године са текстом: „Велики свјетски догађаји дали су народима да сваки одреди себи правац свога будућег државног живота. Тај циљ догађаја и утолико више значајније до од чега зависи час и будућност народа, чи(ј) и сте и ви представници, имајући ово у виду, те као духовни поглавар молим Бога да вам дадне снаге и будућности, да дјело вашег задатка изведете у духу оних узвишених идеала за које су наши славни претци живјели и умирали, а то је ослобођење и уједињење српских народа, односно велике Југославије. У то име призивљем благослов божју на Велику народну скупштину и њено дјело“ (Фонд Подгоричка Скупштина: телеграми).

Поводом уједињења митрополит Митрофан Бан је у цетињском манастиру одржао бесједу. У њој је подржао одлуке Скупштине у Подгорици ријечима: „ Велика црногорска народна скупштина, прогласивши уједињење Црне Горе са Србијом под династијом Карађорђевића, детронирала је његово величанство краља Николу I, а са њим заједно и династију Петровић-Његош. Дани које преживљујемо, чине велику епоху у историји Црне Горе. Пуних пет вјекова Црногорци су јуначку борбу водили, а све у циљу ослобођења и уједињења српског народа, а та племенита и узвишена замисао, у име Божје, данас се дијелом испуња. Витешка наша прошлост стекла нам је право да се достојанствено и поносно можемо удружити са братском Србијом и великом Југославијом.

Живио његово величанство краљ Петар I Карађорђевић!

Живио српски народ!

Живјела велика Југославија!” (Фасцикла Митрополит Митрофан Бан: Благодетиви Хришћани). Ова бесједа митрополита Бана штампана је у виду летка, и растурана међу вјерницима преко парохијског свештенства.

Може се са правом рећи да је Скупштина одржана у Подгорици била неоклерикалног карактера. Њени посланици били су ови свештеници: Петар Мијановић, Крсто Радуловић, Јован Дапчевић, Никола Симовић, Станко Обрадовић, Крсто Љешевић, Иво Копривица, Мирчета Головић, Јово Радовић, Петар Хајдуковић, Мирко Вујисић, Кирило Балшић и Никола Јовићевић. Посланици су били и три монаха: митрополит пећки Гаврило Дожић, игуман Серафим Царић, и протосинђел Прокопије Вековић. (Фонд Подгоричка Скупштина: Записници; Фонд Цетињска Консистоорија: фасцикла 71- 1918; Иванишевић 1931: 30- 32). Митрополит пећки Гаврило Дожић био је предводник делегације Скупштине у Подгорици, која је у Београд однијела одлуке Скупштине и предала их регенту Александру Карађорђевићу.

У име епископа Кирила Митровића, члан Никшићке Консистоорије Милан Михаиловић, обратио се 7. децембра из Никшића свештенству Захумско-рашке Епархије, да се при богослужењу помиње име краља Петра I и наслједника Александра, а у вези са одлукама Скупштине у Подгорици. Свештенству је препоручено да парохијане савјетује да живе у слози и љубави, јер је послије великих патњи и разура вријеме да се предају раду и новим властима буду лојални. (Фонд Никшићка Консистоорија: Фасцикла 21- 1918)

У канонском смислу, Православна Црква у Краљевини Црној Гори одлуку о уједињењу са осталим епархијама Српске Цркве донијела је на изванредној сједници Светог Синода, одржаној на Цетињу 16. децембра 1918. године. Овој сједници присуствовали су набројени епископи као чланови Синода, и синодски секретар ђакон Иво Калуђеровић. Предмет ове сједнице

на основу Записника који је сачињен је: „Да се независна Српско-Православна Св. Црква у Црној Гори уједини са аутокефалном Православном Црквом у Краљевини Србији”. Поводом тога у виду Рјешења једногласно је је образложено и одлучено: „Пошто је Велика Народна Скупштина Српског Народа у Црној Гори одржана у Подгорици дана 13. новембра 1918. године донијела одлуку, да се независна Црна Гора уједини са Краљевином Србијом, то и Св. Синод налази цјелисходним и оправданим, да се и св. аутокефална црква у Црној Гори уједини са независном Православном Црквом у новој држави Срба, Хрвата и Словенаца” (Ибид, Фонд Свети Синод: фасцикла 1918).

Извор

1. Архивска грађа:

Фонд Министарство иностраних дјела Краљевине Црне Горе: Државни архив Црне Горе – Цетиње, фонд Министарство иностраних дјела Краљевине Црне Горе, фасцикла 4, документ 4231, Цетиње: Државни архив Црне Горе.

Фонд Команда Јадранских трупа: Државни архив Црне Горе – Цетиње, фонд Команда Јадранских трупа, фасцикла 30, документ 374, Цетиње: Државни архив Црне Горе

Проглас: Државни архив Црне Горе (Цетиње) – Архивско одјељење (Подгорица), документ број IV1-2 (18), Подгорица: Архивско одјељење.

Фонд Подгоричка Скупштина: Архив Историјског института Црне Горе-Подгорица, фонд Подгоричка Скупштина, Записници, Телеграми, Подгорица: Историјски институт Црне Горе

Дневник Риста Поповића: Архив Историјског института Црне Горе – Подгорица, фасцикла 330, стр. 24, Подгорица: Историјски институт Црне Горе.

Дневник Вукашина Божовића: Архив Историјског института Црне Горе – Подгорица, Дневник Вукашина Божовића, 1918. година, стр. 56, Подгорица: Историјски Институт Црне Горе.

Фонд Вуксана Минића: Архив Историјског института Црне Горе – Подгорица, фасцикла Комитски зборови, стр. 21, 42, Подгорица: Историјски институт Црне Горе.

Списи Љубомира Бакића: Архив Историјског института Црне Горе – Подгорица, списи Љубомира Бакића, Уједињење, стр. 16, Подгорица: Историјски институт Црне Горе.

- Фонд Свети Синод: Архив Митрополије Црногорско-приморске – Цетиње, фонд Свети Синод, 1918. година, Цетиње: Митрополија Црногорско-приморска.
- Фонд Консistorија Цетињска: Архив Митрополије Црногорско-приморске – Цетиње, фонд Консistorија Цетињска, 1918. година, Цетиње: Митрополија Црногорско-приморска.
- Фонд Консistorија Никшићка: Архив Митрополије Црногорско-приморске – Цетиње, фонд Консistorија Никшићка, 1918. година, Цетиње: Митрополија Црногорско-приморска.
- Фасцикла митрополит Митрофан Бан: Архив Митрополије Црногорско-приморске – Цетиње, фасцикла митрополит Митрофан Бан, Цетиње: Митрополија Црногорско-приморска.
- Легат др Пера Шоћа: Централна библиотека Републике Црне Горе – Цетиње, легат др Пера Шоћа, кутија 7, фасцикла 33, предмет 21/ 2, Цетиње: Централна библиотека Републике Црне Горе.
- Фонд Министарство иностраних дела Краљевине Србије: Архив Србије – Београд, фонд Министарство иностраних дела Краљевине Србије, Политичко одељење, Црногорски одсек, документ 2/16, Београд: Архив Србије.
- Фонд 3: Архив војске Србије – Београд, фонд 3, кутија 162, фасцикла 4, обр. 32105, 32328, 32659.

2. Објављени извори:

- Дрљевић 1914: С. Дрљевић, *Борба за царинску, економску и војну унију између Црне Горе и Србије*, Цетиње.
- Иванишевић 1931: Ј. Иванишевић, *Алманах- Шематизам Зетске области*, Сарајево.
- Стенографске билешке о раду Црногорске Народне Скупштине сазване у редован сазив 15. јануара 1914. године 1915: Цетиње.
- Браћо 1918: Одбор организоване омладине за уједињење, 1. новембар, Цетиње.

3. Штампана:

- Вјесник* – Цетиње; *Cetinjske novine* – Цетиње; *Ново доба* – Цетиње; *Уједињење* – Женева; *Глас Црногорца* – Неји код Париза.

4. Мемоари и сјећања:

Томић 1929: С. Томић, *Десетогодишњица уједињења Црне Горе и Србије*, Београд.

Литература

1. Посебна издања:

Матановић 1940: А. Матановић, *Уједињење Црне Горе са Србијом*, Београд. Нубка 1931: G. Nubka, *Kritische Tagein Montenegro, Berliner Montshefte*, Wiена.

2. Чланци:

Шкеровић 1931: Н. Шкеровић, *Идеја уједињења код Црногораца у заробљеничким логорима*, у Записи, св. VIII, јануар-јун, Цетиње.

Aleksandar D. Stamatović

A DETAILED HISTORY OF THE UNIONIFICATION OF MONTENEGRO
AND SERBIA

Summary

As an internationally recognized state and member of the Entente, with its monarch and the government, especially during the second half of the First World War, Montenegro was involved in the process of Serbian and Yugoslavian unification. In a variety of issues, Montenegro failed to provide an internal consensus about the general process of unification. During the moment of unification and the preparation for and holding of the Assembly in Podgorica in 1918, a clear polarization in Montenegro had been caused by a lack of internal consensus.

This present polarization is the product of the indelicate manipulation by a number of historians and publicists, in conjunction with contemporary social and state processes, including issues of national identity and democratic characteristics as a religious identity. At the moment of unification, Montenegro was occupied by Allied troops in order to effect its unification. Did the meeting, held in Podgorica, have democratic and constitutional legitimacy, or does the unification of the state cause and impact the unification of the Orthodox Church in Montenegro with the renewed Serbian Orthodox Church.